

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Inleiding

Veranderen om te blijven voortbestaan

van der Laarse, R.

Publication date

2017

Document Version

Final published version

Published in

Huis en Habitus

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van der Laarse, R. (2017). Inleiding: Veranderen om te blijven voortbestaan. In C. Gietman, J. Moes, D. Rewijk, H. Ronnes, J. N. Bremmer, & T. Spek (Eds.), *Huis en Habitus: Over kastelen, buitenplaatsen en notabele levensvormen* (pp. 12-19). (Adelsgeschiedenis; No. 15). Uitgeverij Verloren.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

HUIS EN HABITUS

Over kastelen, buitenplaatsen en notabele levensvormen

Opstellen voor prof.dr. Yme Kuiper,
aangeboden bij zijn afscheid als bijzonder hoogleraar Historische Buitenplaatsen
en Landgoederen aan de Rijksuniversiteit Groningen

redactie

CONRAD GIETMAN

JAAP MOES

DANIËL REWIJK

HANNEKE RONNES

JAN N. BREMMER

THEO SPEK

Hilversum

Verloren

2017

H. R. Schouten, Gezicht op het huis Luxemburg bij Maarsse van de Vecht.

INLEIDING

Veranderen om te blijven voortbestaan

ROB VAN DER LAARSE

‘Om te blijven voortbestaan, zullen we wel moeten veranderen’, aldus mijn parafrasering van de gevleugelde woorden van de Siciliaanse edelman Don Fabrizio in Giuseppe Tomasi di Lampedusa’s familieroman *De tijgerkat* (1958). Onovertroffen schildert deze (ook verfilmde) roman een laatste perifere stuip trekking van het ancien régime, de in melancholie gedoopte ondergang van het Koninkrijk der beide Siciliën met zijn oude paleizen en feodale buitenplaatsen, die feitelijk model staat voor de ondergang van de Europese adel. Zoals de Zuid-Italiaanse adel om te overleven zich na de *Risorgimento* aanpaste aan de eerloze waarden van een nieuwe economische en politieke zakenelite in een nationalistisch Italië dat later zou ontaarden in Mussolini’s dictatuur van de massa, zo voegden overal in Europa aristocratische elites zich naar de nieuwe waarden en integreerden opkomende burgerlijke elites door huwelijken in de oude elitecultuur.

CONTINUÏTEIT EN DISTINCTIE

Onder invloed van Elias, Canetti, Foucault en Bourdieu raakte een hele generatie historici en sociale wetenschappers vanaf de jaren 1980 in de ban van dergelijke sociale en culturele transfiguraties. De eerdere aandacht voor modernisering en structuur maakte plaats voor die van traditie en cultuur, of beter gezegd: voor de wijze waarop moderniseringsprocessen zich in rituelen, symboliek, representaties en vertogen, en bovenal in ‘body politics’ manifesteerden. Richtten veel sociologen en cultuurwetenschappers zich daartoe op *empowering* en *agency* van onderdrukte groepen en minderheden, een klein aantal cultuurhistorici en historische antropologen raakte gefascineerd door het klassieke probleem van massa en macht. Want was de macht eigenlijk wel gedemocratiseerd na de fameuze omwentelingen van 1789, 1848 of 1918? Cultuurhistorici als Arnold J. Mayer, Eugen Weber en David Cannadine poneerden de these van de continuïteit van het ancien régime tot de Eerste Wereldoorlog en de traumatische crises van de twintigste eeuw.¹

Alleen door gedetailleerd eliteonderzoek zou die langdurige circulatie van macht en ongelijkheid kunnen worden blootgelegd, waarbij moet worden aangetekend dat ‘macht’ zich niet meer voornamelijk institutioneel maar vooral symbolisch liet definiëren als wat Bourdieu

¹ Mayer legde een uitdagend verband in zijn ‘thought-provoking’ *The persistence of the Old Regime. Europe to the Great War* (New York, 1981) en *Why did the heavens not darken? The ‘Final Solution’ in history* (New York, 1988); zie voorts E. Weber, *Peasants into Frenchmen. The modernization of rural France 1870-1914* (Stanford, 1976) en D. Cannadine, *The decline and fall of the British aristocracy* (New York, 1992).

in *La distinction* (1979) zo treffend formuleerde als ‘cultureel kapitaal’, een concept dat ook al vroeg in het Nederlands eliteonderzoek werd toegepast.² Waar sociaaleconomische historici voornamelijk de accumulatie van materiële bezittingen benadrukten en politieke historici die van politieke functies, richtten cultuurhistorici en historisch antropologen zich onder invloed van Johan Huizinga en Norbert Elias op de *soft power* van familie-eer, standsbesef en beschaving.³ Wanneer alles was verloren, restte nog immer houding en wat Bourdieu als *habitus* omschreef. Deze immateriële cultuur – tot op heden in prestigieuze opleidingen en ‘conspicuous consumption’ aangeleerd en overgedragen – was gedurende vele eeuwen misschien wel nergens zozeer mee verbonden als met de dynastieke cultuur van het Huis, dat wil zeggen met de familie-eer en het seizoenleven rond stadspaleizen en buitenplaatsen. We vinden alle ingrediënten nog terug in het ook door Yme Kuiper veelvuldig geciteerde werk van Couperus, de Nederlandse belichaming van Indisch fortuin en fin de siècle.⁴ Verre van burgerlijk leefden deze ‘dames en heren’ omringd door kostbare tuinen en parken, kunst en familieportretten, huispersoneel in livrei en een wirwar van koetsen, visites, jacht en paarden, en menig regent en koopman transformeerde op het land tot edelman, in feodale eenvoud omgeven door landelijke hoeven, dorpskerken en familiegraven.

Die ambigue wereld is verdwenen, maar zoals de eveneens verloren vooroorlogse werelden van het Europese jodendom en de grote koloniale rijken leeft zij voort in de herinnering en verbeelding van de nazaten, in de door parken en bossen gemarkeerde afscheidingen van de gated communities der nieuwe rijken en in de materiële erfenis van het in ons land zeer omvangrijke ‘openbaar kunstbezit’ en de tot rijks- en natuurmonumenten getransformeerde stadshuizen en buitenplaatsen. ‘Ontwikkeld’ tot toeristische bestemming, trouwlocatie of ‘set’ van menige tv-serie – zoals Peter Mandler zo treffend de Engelse ‘vererfgoedisering’ beschrijft in *The fall and the rise of the stately home* – hebben zelfs deze door gewone burgers vaak gehate huizen menigeen doordrongen van de oude waarden van ‘hoe het hoort’.⁵ Toch bestaan er eveneens grote verschillen tussen de Nederlandse en Britse elitecultuur. Zoals de Engelse samenleving was, en is, doortrokken van ‘class’ en ‘aristocracy’ – zo is zelfs de ‘upper class’ in Nederland getypeerd als door en door burgerlijk.⁶ Tot op heden lijkt dit een paradigma binnen de Nederlandse geschiedschrijving. Maar klopt het ook? Al in de vroege publicaties van Yme Kuiper zijn bij dit beeld een paar krachtige kanttekeningen geplaatst, en zoals het werk van vele van de in deze bundel bijeengebrachte auteurs laat zien, is dit onder een groot

2 P. Bourdieu, *La distinction. Critique sociale du jugement* (Parijs, 1979). C. Schmidt, *Om de eer van de familie. Het geslacht Teding van Berkhout 1500-1950. Een sociologische benadering* (Amsterdam, 1986); R. van der Laarse, ‘Welstand, macht en aanzien. Het Delfts patriciaat’, in: J. Hilkhuijsen, ed., *De stad Delft. Cultuur en maatschappij van 1813 tot 1914* (Delft, 1992) 11-28; L. Kooijmans, ‘Vriendschap. Een 18e-eeuwse familiegeschiedenis’, *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, XVIII (1992) 48-65; Y. Kuiper, ‘Heren van Leeuwarden. Macht, reputatie en vermogen’, in: R. Kunst, ed., *Leeuwarden 750-2000. Hoofdstad van Friesland* (Franeker, 1999) 252-278.

3 N. Elias, *Het civilisatieproces* (Utrecht-Antwerpen, 1982; oorspr. 1939); J. Huizinga, *Herfstij der middeleeuwen. Studie over levens- en gedachtevormen der 14e en 15e eeuw in Frankrijk en de Nederlanden* (Haarlem, 1919); vergelijk enige door deze werken geïnspireerde titels: P. den Boer, ed., *Beschaving. Een geschiedenis van de begrippen hoofsheid, heusheid, beschaving en cultuur* (Amsterdam, 2001) en H. Roodenburg, *The eloquence of the body. Perspectives on gesture in the Dutch Republic* (Zwolle, 2004).

4 Y. Kuiper, ‘Aristocraten contra burgers. Couperus’ Boeken der kleine zielen en het beschavingsdefensief rond 1900’, in: R. Aerts en H. te Velde, ed., *De stijl van de burger. Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de Middeleeuwen* (Kampen, 1998) 210-266.

5 P. Mandler, *The fall and the rise of the stately home* (New Haven, 1997).

6 Vgl. D. Cannadine, *Aspects of aristocracy* (New Haven, 1994); idem, *Class in Britain* (New Haven, 1998) en J. Huizinga, *Nederland’s beschaving in de zeventiende eeuw. Een schets* (Haarlem, 1941).

publiek nog altijd diep ingeburgerde burgerlijk-nationale geschiedbeeld onder historici inmiddels wel achterhaald.

Aristocratie en burgerlijkheid zijn al vele decennia topics in de Europese historiografie van de vroegmoderne en moderne tijd, zoals elite, klasse, macht en hegemonie binnen de sociale wetenschappen. Nederlands onderzoek speelde in dit wetenschappelijk onderzoeksveld aanvankelijk nauwelijks een rol, met uitzondering wellicht van een lang debat in de jaren 1960-1970 over de historische conceptualisering van de negentiende-eeuwse Nederlandse standen- of klassenmaatschappij in het voetspoor van de Amsterdamse sociaaleconomisch historicus I.J. Brugmans.⁷ Door een geleidelijke academisering van het eliteonderzoek onder invloed van de Leidse elitewerkgroep sinds de jaren 1990 en *Virtus*, het jaarboek van de Werkgroep Adelsgeschiedenis, groeit ook de internationale belangstelling voor de Nederlandse vroegmoderne en moderne elitecultuur, die inmiddels niet meer a priori wordt vereenzelvigd met een Hollandse *Sonderweg*.

Met name de laatste jaren is in ons land belangwekkend lokaal-regionaal onderzoek verricht naar allerlei aspecten van elitevorming, elitegedrag en elitecultuur vanaf de zestiende tot de vroege twintigste eeuw. Als geen ander heeft Yme Kuiper aan deze ontwikkeling bijgedragen, vanaf zijn indrukwekkende proefschrift naar de achttiende en negentiende-eeuwse propografie, cultuur en transformatie van de 'Friese adel' en zijn talrijke afzonderlijke studies naar Friese edelen, regenten en doopsgezinde elites, niet in de laatste plaats ook naar heren én dames, tot aan zijn recente comparatieve verkenningen van Europese elites en eliteculturen. Zoals ook mag blijken uit de bijdragen in deze afscheidsbundel richt het Nederlandse eliteonderzoek zich inmiddels op een brede periode – grofweg die van de vorming van de Bourgondisch-Habsburgse adelscultuur, de adellijk-patricische dubbelcultuur ten tijde van de Republiek en de transformatie daarvan vanaf de Franse tijd in een 'nationale' notabelencultuur waarvan huizen en *habitus* nog tot ver na de Tweede Wereldoorlog herkenbaar waren. Ik noem slechts de 'bekakte' tongval van heel wat leden van de 'kritiese' protestgeneratie van de jaren 1960 en 1970, die tot hun eigen verbazing, en fascinatie, de 'massacultuur' ontdekten. Want zelfs 'links' bleef in Nederland door en door notabel.

DE BUITENPLAATS ALS ERFGOEDSITE

De gedachte dat dit verleden pas zeer recent, maar onherroepelijk, tot erfgoed is getransformeerd, drong zich aan mij op in 2001 tijdens een van de antropologische *fieldtrips* die Yme en ik in die tijd regelmatig naar allerlei kasteeltjes en buitenplaatsen maakten. We deden dat in een bont gezelschap van collega's en studenten kris kras door Nederland. Die keer voerde de reis naar het Friese Poptaslot en Dekemastate. In beide gevallen betrof het huizen die maar weinig pasten binnen het gangbare beeld van de Hollandse buitenplaats. Het nog in de zeventiende eeuw in renaissancestijl met een uitgebouwde traptoren verbouwde Poptaslot of Heringastate in Marssum bleek al begin achttiende eeuw door zijn laatste particuliere eigenaar,

7 I.J. Brugmans, *De arbeidende klasse in Nederland in de 19e eeuw, 1813-1870* ('s-Gravenhage, 1925). Het latere 'debat sociale stratificatie' speelde zich vooral binnen de geleerden van het Tijdschrift voor sociale geschiedenis af, de voorloper van het huidige *TSEG/The Low Countries journal of social and economic history*.

Zijgevel van Dekemastate in Jelsum, 1965.

de Friese advocaat Henricus Popta, tot vrouwengasthuis bestemd. Juist doordat het aan zijn functie werd onttrokken, is Heringastate bewaard gebleven als het meest complete kasteelcomplex in Friesland. Dit betekent echter niet dat alles bij het oude is gebleven. Juist doordat het als het ware werd bevroren in de tijd, kreeg Poptaslot in de loop der jaren een steeds archaischer aanzien. Nog in 1880 vond een complete restauratie in neorenaissancestijl plaats, en begin twintigste eeuw werd de state zelfs weer tot het middeleeuwse steenhuis teruggebracht, compleet met een zestiende-eeuwse bedstede, maar merkwaardig genoeg eveneens met een salon in regencystijl – misschien als verwijzing naar Popta's tijd.

Dat 'niets zo veranderlijk is als een monument', werd echter nog treffender geïllustreerd op het andere slot van die tijdreis: Dekemastate in Jelsum bij Leeuwarden. Evenals Menkemborg in Groningen was die State toen juist voor het publiek opengesteld na een verfrissende restauratie onder leiding van conservator Freerk Veldman. Bewust was hierbij afgezien van een traditionele periodisering naar stijlkamers, die als te statisch werd beschouwd. Want niemand heeft ooit gewoond in een museum, maar altijd in een mix van erfstukken uit verschillende perioden, zo was de gedachte. Het beeld dat zo werd opgeroepen, was dat van een levend huis waarin het lijkt alsof de bewoners even niet thuis zijn. Maar ook hier bleek niets van het bestaande hetzelfde gebleven. Er was gekozen voor een inrichting van een voornamelijk Friese familie, 'en niet specifiek de familie van Wageningen' die tot voordien de state twee eeuwen had bewoond en waarvan de portrettencollectie tot het meest kostbare bezit van dit rijksmonument behoort.⁸ De spullen die de bezoeker bij wijze van spreken kon aanraken, die hem met Huizinga een historische sensatie bezorgden, waren zoals in elk ander museum uit het met andere collecties aangevulde depot gevist, behangsels en schouwen waren nieuw inge-

⁸ J. Hoogendam, *Beleidsplan Dekema State 2009-2014* (s.l., 2009) 8.

bracht, en zelfs het historische kleurenpalet was bij deze restauratie omwille van een authentieke bezoekersbeleving aangebracht.⁹ Maar welke beleving eigenlijk? Die van 1530, 1730, 1830 of van 1930? Op Dekemastate was het van alles wat.

Voor de echte erfgenamen bleek dit helaas een verontrustende ervaring. Vóór de restauratie was het huis, met Poptaslot een van de laatste vier Friese states, hevig in verval geraakt. Veldman, die eerder conservator op Menkemaborg was geweest, was ingeschakeld om het huis na aankoop door een stichting en met steun van gemeente en Rijk voor vele miljoenen weer tot leven te wekken. Op Dekemastate had hij die kunst tot het uiterste doorgevoerd en de meeste ruimten een nieuwe bestemming gegeven, juist om een illusie van echtheid op te roepen. Naar oudadellijke gewoonte werden de wanden van de grote zaal behangen met portretten van leden van alle families die sinds de zeventiende eeuw op het huis gewoond hadden, met als jongste ijkpunt 1930 – grootmoederstijd dus, nog net voor de komst van de radio en wasmachine. In aanvulling op wat in huis en tuin was achtergebleven, vulde Veldman het interieur en exterieur met stukken uit het depot van het Fries Museum, kocht stukken aan op veilingen en bij antiquairs, en vulde kamers met schenkingen zoals een boekencollectie van de Borg Verhildersum, terwijl op zolder een aantal onder de vloeren teruggevonden unieke zestiende-eeuwse kariatiden werden opgesteld. De verwilderde tuin ten slotte werd omgetoverd tot een soort renaissancehof. Ons bezoek viel samen met de opening, waarbij ook de laatste bewoners waren uitgenodigd. Dat bleek geen gelukkige keuze. Ik herinner mij een oud-bewoner die zijn oude fiets – nu tot onvervreemdbaar museaal erfgoed verworden – kwam opeisen, en vervolgens dreigde ‘zijn’ familieportretten van de wand te rukken. Het was duidelijk dat ondanks de door pers en publiek bewierookte echtheidservaring voor de echte bewoners alles vreemd was geworden.

Kastelen en landschappen zijn met de opkomst van de moderne natiestaten ijkpunten van nationaal erfgoed, identiteit en collectieve herinnering geworden. Duitsland heeft zijn wouden, Zwitserland het Alpenschon, Italië zijn Toscaans arcadië, terwijl in Engeland de kasteelruïnes in de ‘Engelse’ landschapstuin tot een nationaal embleem zijn uitgegroeid. Ook Nederland, dat vermoedelijk wel de grootste tuindichtheid van Europa heeft gekend, heeft zijn vaderlands cultuurlandschap. Want het land van dominees en kooplieden is bovenal een land van tuiniers, zoals al ten tijde van de Republiek treffend werd verbeeld met de metafoor van de Hollandse tuin. Waar de identificatie met Holland minder sterk is, herrijst via monumentenrestauraties soms het al lang verdwenen kasteellandschap weer als een nieuw herinneringslandschap. Daarom is het goed om te benadrukken dat landschappen niet alleen historisch, maar ook dynamisch zijn. Vaak worden ze tegen hun historische ontwikkeling in gereduceerd tot gecanoniseerde ‘cultuurhistorie’: een vermarkt verleden dat door hedendaagse ontwerpers, ontwikkelaars en beleidsmakers weer ‘levend’ is gemaakt. Niettemin staan de ‘makers’ van het landschap, deze ‘dirigenten van de herinnering’ om met Ad de Jong te spreken, in een lange beeld- en vormgevingstraditie die we erfgoed zouden kunnen noemen.¹⁰ Want erfgoed is een productiewijze die draait om authenticiteit als de kernwaarde van onze hedendaagse belevingseconomie.¹¹

⁹ Zie voor een internationale receptie van Huizinga's 'historische sensatie': F.R. Ankersmit, *Sublime historical experience* (Stanford, 2007), in het Nederlands verschenen als *De historische ervaring* (Groningen, 2007).

¹⁰ A. de Jong, *Dirigenten van de herinnering. Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland 1815-1940* (Nijmegen, 2001).

¹¹ Vgl. B. Kirshenblatt-Gimblett, *Destination culture. Tourism, museums and heritage* (Berkeley, 1998); R. van der Laarse, 'Erfgoed en de

Maar over *wiens* erfgoed gaat dit dan? Dienen deze plekken om ons te identificeren met verloren culturen, met vroegere eigenaren en bewoners, zoals we ons identificeren met de slachtoffers van de Jodenvervolging in een Holocaustmuseum of een tot herinneringsplaats omgevormd voormalig concentratiekamp, of eigenen wij ons met onze ‘consumption of places’ als toeristische, ‘gewone’ bezoekers deze plaatsen van vroegere elites of ‘heersers’ toe?¹² En geeft dit ons het recht ze tot een willekeurige ‘beleving’ te herscheppen? Zegt monumentaal erfgoed niet meer over onze generationaliseerde en geautoriseerde erfgoeddiscoursen dan over de vroegere ‘auteurs’ of bewoners en de verdwenen kasteel- of buitenplaatsculturen?¹³ En wat leert het over onszelf, deze nostalgische behoefte om het verleden te bewaren in een vorm die ons nooit zal leren hoe het vroeger was?

GESCHIEDENIS, IDENTITEIT EN HERINNERING

Al deze vragen spelen een rol in deze rijke uitgave *Huis en habitus*. De hier bijeengebrachte bijdragen mogen als *liber amicorum* eer en luister bijzetten aan het afscheid van professor Yme Kuiper als de eerste bekleeder van de door de Stichting Van der Wyck-de Kempnaer ingestelde bijzondere leerstoel Historische Buitenplaatsen en Landgoederen aan de Rijksuniversiteit Groningen. Tegelijkertijd, en ook dat is in niet geringe mate aan Yme Kuiper te danken, bieden ze in al hun verscheidenheid een *status quaestionis* van het inmiddels breed vertakte, interdisciplinaire en geïnternationaliseerde vakgebied van de Nederlandse elite- en buitenplaatsgeschiedenis.¹⁴

In het eerste deel van deze publicatie (‘Huis en goed’) staat het huis als buitenplaats en landgoed centraal. Vanuit een kunst- en architectuurhistorisch perspectief belichten Henk van Veen, Ben Olde Meierink en Erik de Jong de klassieke ‘plaisance’ die vanaf de Italiaanse renaissance een nieuw narratief van veredelde natuur en klassieke schoonheid over het Europese (sub)urbane landschap uitrolde van Florence tot Zweden en die als het ware een laatste vertaling vond in de verlichte, achttiende-eeuwse sociabiliteit van de Engelse buitenplaats, zoals beschreven door Jon Stobart. Kees Kuiken, Hans Renes en Gerrit van Oosterom tonen de Hollandse vertaling hiervan in de vroegmoderne verbinding van de buitenplaats met het water en de polder, terwijl Johan Carel Bierens de Haan en Klaasje Douma de sterkere dynastieke context van het adellijke buitenleven in Overijssel en Noord-Brabant benadrukken. In de bijdragen van Jaap Moes en Daniël Rewijk staat de negentiende-eeuwse internationalisering van de Haagse hofcultuur en Amsterdamse *beau monde* centraal, die achteraf de *Indian Summer* van het Nederlandse buitenleven was.

Het middenpaneel van dit boek draait om ‘culturele identiteit en distinctie.’ Arie van Steensel laat zien dat de hang naar adellijke onderscheiding die nog een krachtig stempel drukte

constructie van vroeger’, in: idem, ed., *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam, 2005) 1-28; J.H. Gilmore en B.J. Pine II, *Authenticity. What consumers really want* (Boston, 2007).

12 G. Ashworth, ‘Heritage and the consumption of places’, in: Van der Laarse, *Bezeten van vroeger*, 193-206.

13 Vgl. voor ‘country houses as authorized heritage’: L. Smith, *Uses of the past* (Londen-New York, 2006) 115-161.

14 Vgl. Kuipers bijdrage aan de beide overzichtspublicaties: R. van der Laarse en Y. Kuiper, ed., *Beelden van de buitenplaats. Elitevorming en elitecultuur in Nederland in de negentiende eeuw* (Hilversum, 2005); Y. Kuiper en B. Olde Meierink, ed., *Buitenplaatsen in de Gouden Eeuw. De rijkdom van het buitenleven in de Republiek* (Hilversum, 2015) en zijn bijdrage als hoofdredacteur (tot 2015) aan de internationalisering van *Virtus. Jaarboek voor adelsgeschiedenis*.

op de ‘burgerlijke’ Republiek en haar elitecultuur, terugging tot de laatmiddeleeuwse vorstelijke ridderorden. Hij leefde volgens de antropologische bijdragen van Otto Knottnerus en Anton Blok zelfs nog voort in de dissonante sporen van familiebiografieën en de kerkers van Limburgs achttiende-eeuwse kastelen. Dergelijke feodale distincties in de plattelandsgewesten waren mede aanleiding voor de door Piet Visser en Jacques Kuiper beschreven, laat-achttiende-eeuwse Friese patriottische ideeën en praktijken. Ook daarna was de adel niet verdwenen, maar hersteld tot iets anders, dat niettemin veel van hetzelfde was. Wijnand Mijnhardt behandelt deze ‘denkbeeldige gemeenschap’ van de negentiende-eeuwse notabelenstaat in de romantische voorstelling van de geestesaristocraat Bilderdijk en Martin van den Broeke beschouwt de buitenplaats als cruciaal voor de continuïteit van notabele levensvormen, waarvan de sporen zelfs nog herkenbaar waren in de door Ileen Montijn geschetste leefwereld van ‘verwende’ Nederlandse kostschoolmeisjes in de eerste helft van de twintigste eeuw. Wat nu precies notabel was in een nog overwegend protestants getinte Nederlandse deftigheid, laat zich misschien het beste vanuit een omcirkelende methode omschrijven, met behulp van een vergelijking als die met de door Paul Janssens beschreven katholieke Belgische adel of de door Maria Malatesta belichte fatalistische *habitus* van de Italiaanse, aristocratische films van Visconti. In de Nederlandse notabelencultuur golden andere wetten. Hier maakte landbezit plaats voor effectenbezit en werd, zoals blijkt uit Wybren Verstege's bijdrage, de adel niet meer door de regent bedreigd, zoals in Lampedusa's *De tijgerkat*, maar de regent door de opkomende fabrikant of zakenman. In de verleiding van het snelle geld lag ook het gevaar van een bankroet of familieschandaal, waardoor heel wat notabele families werden getroffen maar die vanzelfsprekend ongenoemd blijven in ‘vanity publications’ als *Who's Who*, door Alle D. de Jonge mooi omschreven als de ‘stiefkinderen’ van de biografie en autobiografie.

In het derde deel (‘De buitenplaats herinnerd’) draait het om het buitengoed als herinneringsplaats. Grondbezit was, zoals blijkt uit de bijdragen van Goffe Jensma en Vincent Sleebe, voor de adel nog lang cultureel kapitaal. Maar kooplui en slavenhouders vormden een bedreiging voor eerbare, oude ridderhofsteden, zoals ook naar voren komt in Fred Vogelzang's bijdrage over de betekenisverschuiving van dit adellijk symbool in de provincie Utrecht. Coen O.A. Schimmelpenninck van der Oije laat zien dat zelfs de in de negentiende-eeuwse prentreeksen verheerlijkte Gelderse buitenplaatsen zich niet meer konden onttrekken aan een esthetische democratisering van het *grand tourisme*. De bijdrage van Jaap Scholten belicht het hoog-aristocratisch standsbesef in deze tijd aan de hand van een familiealbum en laat op fraaie wijze zien hoeveel er in het notabelenonderzoek te winnen valt met dit soort bronnen. René Dessing en Elyze Storms-Smeets belichten vervolgens als het ware de kop en munt van de val en herrijzenis van de Nederlandse buitenplaats. Het verstilte Manpad in Heemstede is tijdig ‘gered’ als particulier bewoond buitenplaatsenmonument, maar de meeste huizen en parken zijn verdwenen of dusdanig ‘herbestemd’ dat de oorspronkelijke schoonheid en betekenis verloren is gegaan. Hanneke Ronnes besluit dit deel met een kritische beschouwing over de in Nederland allesoverheersende, economische nadruk op toeristische beleving en herontwikkeling – de ultieme verzakelijking, vermarkting en infantilisering van gemusealiseerde kastelen en buitenplaatsen. Opengesteld voor het publiek sluiten zij als erfgoed-site vaak in niets aan op de verwachtingen van ontwikkelde bezoekers, maar des te meer bij de in het publieke domein overheersende *habitus* van de zakenman.